

פרק רביעי — 'אחד דיני ממונות'

דף לב

'דיני ממונות מי בעינן דרישה וחקירה, ורמינהו... דבר תורה אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה וחקירה...' — לכאורה מבואר מכל הסוגיא שיש תורת הזמה בשטר, שהרי דין זה שהחקירות מעכבות, טעמו הוא משום שבלעדיהן אי אפשר להזים את העדות. (כמבואר להלן מא).

ומכאן הוכיח הש"ך (הו"מ לח סק"ב) שזמה שכתב הרז"ה (בכתובות כא) שבשטר אין שייכת הזמה [ומשום כך כתב שדייני הקיום או עדי הקיום יכולים להיות קרובים לעדי השטר] — זהו רק לענין עונש 'ועשיתם לו כאשר זמם' שאינו מתבצע בעדים שבשטר, אבל הזמה מועילה עכ"פ לפסול את השטר (וכמו שפסקו הרי"ף בפ"ו דב"ק והרמב"ם עדות יט, ג. וכ"כ הב"ח).

ואולם ה'תומים' (לד סק"ט) פרש המשא-ומתן בסוגיא בדרך אחרת, ולא משום דין 'עדות שאי אתה יכול להזימה'. ע"ש.

עוד בענין דרישה וחקירה ובדין 'עדות שאי אתה יכול להזימה' בשטרות — ע' בחדושי ר' חיים הלוי עדות ג, ד; ה, ו; הו"א אה"ע יט, א; קהלות יעקב כ; אגרות משה חו"מ ח"א ה; שיעורי ר' שמואל גטין יז; בית ישי נד הערה ז.

'דאפילו אחד בניסן בשמיטה דלא שכיחי אינשי דמוזפי, דליכא למימר שמא איחרוהו וכתבוהו דלא מרע לשטריה' — כלומר, היות ויש בשטר זה ריעותא כלשהי, שנכתב בו 'שמיטה', אין אדם רוצה להוסיף בו ריעותא נוספת, לעשותו שטר מאוחר, שעל ידי כן תתערער אמינותו של השטר (עפ"י ערוך לנר).

זמה טעם אמרו דיני ממונות לא בעינן דרישה וחקירה, כדי שלא תנעול דלת בפני לוי. אלא מעתה טעו לא ישלמו? ... — רש"י מפרש כאן 'לא ישלמו' — כי שמא אילו היית נותן להם לדרוש ולחקור, לא היו טועים. ובחדושי הר"ן הקשה, מה לי אם חקרו ודרשו אם לאו, בכל ענין יש להם להתיישב שידונו משפט צדק, וכיון שטעו בדין — ישלמו, ומה השייכות בין הצרכת דרישה וחקירה לטעות שטעו בדין?

ולכן פרש שאלת הגמרא בדרך אחרת: כשם שתקנת שלא יצטרכו דרישה וחקירה משום נעילת דלת, מאותה סיבה יש לך לתקן שאם טעו לא ישלמו, כדי שהדיינים לא יימנעו מלדון הודאות והלואות ועל ידי כן יהיו מלויים בקלות, כיון שיודעים שהדיינים מצויים בנקל. ותוצו, אדרבה, משום נעילת דלת ראוי לדיינים שישלמו, שאם לא כן אנשים לא ילזו זה לזה שיחששו פן יטעו הדיינים ויפסידו (וכיוצא בזה פרש הר"ן לעיל בריש מסכתין. ורש"י פרש שם באופן אחר. ובאשר לקושית הר"ן עליו י"ל מפני שיש טעויות הנובעות מחוסר דרישה וחקירה, הלכך לא חילקו בין טעות לטעות. ערוך לנר).

על דרישה וחקירה כדיני ממונות, אם חקרו ואמר העד 'איני יודע' — מחלוקת הפוסקים. ע' במאירי כאן, ביד רמה ובחדושי הר"ן; שו"ת הריב"ש רסו; ש"ך חו"מ לג סקט"ז; נודע ביהודה מהדו"ק, עב; בית זבול ח"א כו, כו.

(ע"ב) 'שתי ספינות עוברות בנהר... טעונה ושאינה טעונה, תידחה שאינה טעונה מפני טעונה...' — דוגמאות נוספות ל'פשרה של צדק' ע"י העדפת אחד מתוך שנים השוים [ועל אפשרות ישום עקרון זה בזמנינו]

— ע' לנצי"ב בחדושי לקדושיין לא. ובתשובתו 'משיב דבר' ח"ג י; עלה יונה עמ' שפג-שפד.

— לא אמרו להטיל גורל ביניהם. וכן בשאר ספיקות, לא מצאנו שחז"ל הסתמכו על הגורל (עפ"י חדרי דעה יו"ד קנז. מובא בשו"ת יביע אומר ח"ו חו"מ ד, ב — ע"ש בארוכה בענין תקפו של גורל).

'תידחה קרובה מפני שאינה קרובה' — הרמ"ה גרס להפך, ומפרש שהקרובה יותר למקום המעבר — לה זכות הקדימה (ועוד יש פירושים נוספים).

'צדק צדק תרדף — הלך אחר בית דין יפה. אחר רבי אליעזר ללוד...' — הכוונה לתביעות גדולות, בהן ראוי לילך לבית דין חשוב, אפילו למקום מרוחק, אבל בדברים קטנים ודאי לא יוציא מנה להוצאת הדרך על המנה שתובעו. והיא הסיבה שמעמידים בתי דין בכל עיר ועיר. עוד יש לפרש שהמצוה לילך אחר בית דין יפה, אינה על בעלי הדין אלא על הדיינים עצמם; בכל ספק שיתעורר להם, ישאלו את הב"ד הגדול (בכור שור). לא הבנתי מש"כ שלכך צוותה תורה להקים ב"ד בכל עיר, משום הדברים הקטנים — והלא הם ב"ד של כ"ג הדנים דיני נפשות, ואטו מלתא זוטרותא היא. ונראה שקושיא מעיקרא ליכא, כי אע"פ שבסמכותם לדון כל דין, מצוה לכתחילה אם אפשר לילך לב"ד הגדול לדון.

'אחר חכמים ללשכת הגזית' — כתב ריעב"ץ: הוצרך להשמיענו אפילו יש במקום אחר חכמים גדולים וחריפים יותר, הלך אחר חכמים שבלשכת הגזית — שהמקום גורם.

'אור הנר בברור חיל — משתה שם משתה שם' — משתה נישואין. ושעת הגזרה היתה שגזרו בתולה הנישאת תיבעל להגמון תחילה (ריש כתובות), לכך נמנעו מלפרסם משתה נישואין [כמו שכתב רש"י על ברית מילה, שמפני הגזרה היו יראים לפרסם] (מהר"ם עפ"י הירושלמי). והתוס' שכתבו מכאן שמדליקים הנר בברית מילה — אפשר שכתבו לפי גרסת הירושלמי 'אור הנר בברור חיל — שבוע הבן'. או אפשר שמסתבר להם שגם ברית דומה למשתה לענין זה. וכ"ה במנהגי ר"א טירנא (עמ' קמב): 'הא דמכינין נר לצורך ברית מילה משום שהוא סימן למשתה כדאמרין בדיני ממונות...'. [ואפילו בתשעה באב מדליקים נרות בשעה שמביאים התינוק למול. פמ"ג, מובא במשנ"ב תקנט סקט"ו].

'זמי היא חובתו והתנן אין עדים זוממין נהרגין עד שיגמר הדין...' — משמע מכאן שעדים זוממין שהוזמו קודם גמר דין, לא רק שאינם בעונש 'כאשר זמם' אלא גם אינם לוקים משום לא תענה, שאם כן הלא עדיין פותחים בזכותו של זה שהיא חובתו של זה — לענין מלקות. [אלא שיש להסתפק בעדות 'בן גרושה ובן חלוצה' וכד', שאין שם עונש ד'כאשר זמם' אלא מלקות (ריש מכות), שמא לוקים קודם גמר דין. ומסתבר שלעולם אין לוקים קודם גמר דין] (עפ"י אפיקי ים ח"א מ. וכן הוכיח מהשיטמ"ק שאין מלקות דל"ת קודם גמר דין. ואולם הראיה מכאן יש מקום לדחותה, כי הקושיא 'וכי פותחין...' ענינה מה טעם לפתוח בנפשות בזכות שהיא עצמה פתיחת חובת מיתה לאחר, אבל למלקות לית לן בה).

'צדק צדק תרדף — הלך אחר חכמים לשיבה...' — תרדף בגימטריא: אחר חכמים לשיבה (ברכת פרץ שופטים).

והסיקו שיש חילוק בדבר בין לווה למלוה; המלוה יכול לכופף את הלווה לילך למקום הועד, ששם מצויים יותר חכמים. אבל הלווה אינו יכול לכופף את המלוה לילך למקום הועד.

א. כתבו פוסקים שאין המלוה יכול לכופף את הלווה אלא אם יש הוכחות מסוימות המבססות את טענתו.

ב. יש אומרים דוקא בלווה ומלוה, משום 'עבד לווה לאיש מלוה'. וי"א שהוא הדין לשאר תובע ונתבע, התובע יכול לכופף לילך למקום הועד, ולא הנתבע. ויש חולקים וסוברים שבשאר תביעות אין לאחד מהם זכות כפיה לבית הועד. וי"א ששניהם יכולים לכופף לילך לבית הועד.

ג. י"א שתביעה ללכת לבית דין הגדול, הריהי כ'בית הועד'. ויש סוברים שאפילו הלווה יכול לדרוש לילך לב"ד הגדול, אם נראה לב"ד שבכאן שיש ממש בדבריו.

יש אומרים שבזמן הזה אין תביעה כזאת, לילך לב"ד גדול או למקום הועד (ע' בפוסקים ה"מ יד,א).

ד. בכגון 'ערכאות שבסוריא', יכול הלווה לכופף את המלוה לילך למקום הועד. ואפילו בבית דין מומחים, אם נמצאים שני בתי דינים בסמיכות, יכול לבחור אחד מהם, כי אינו מטריח את שכנגדו (עפ"י לעיל כג. וי"א שבאופן זה כופהו אפילו לב"ד הפחות חשוב).

פרק רביעי — 'אחד דיני ממונות'

דף לב

ט. א. במה שוים דיני ממונות ודיני נפשות ובמה הם שונים?

ב. האם דיני ממונות (ודבר שבערוה) טעונים דרישה וחקירה?

א. אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה וחקירה [מדאוריתא. משפט אחד יהיה לכם]. ומה ביניהם? – מנין הדיינים; ד"מ בשלשה וד"ג בעשרים ושלשה.

פתיחת הדין; ד"מ פותחים בין לזכות בין לחובה, וד"ג פותחים לזכות ואין פותחים לחובה.

ההטיה; ד"מ מטים על פי אחד בין לזכות בין לחובה, וד"ג מטים על פי אחד לזכות ועל פי שנים לחובה.

החזרה; ד"מ מחזירים בין לזכות בין לחובה, ד"ג מחזירים לזכות ואין מחזירים לחובה.

המלמדים; ד"מ הכל מלמדים זכות וחובה (אפילו תלמידים שלפני הדיינים) וד"ג הכל מלמדים זכות ואין הכל מלמדים חובה.

חזרת המלמד לדעה אחרת; ד"מ המלמד חובה מלמד זכות והמלמד זכות מלמד חובה, ד"ג המלמד חובה מלמד זכות אבל המלמד זכות אינו מלמד חובה.

זמן גמר הדין; ד"מ דנים ביום וגומרים בלילה (אם רוצים), וד"ג דנים ביום וגומרים ביום.

הלנת הדין; ד"ג גומרים בו ביום בין לזכות בין לחובה, וד"ג גומרים בו ביום לזכות וביום שלאחריו לחובה.

המתחיל; ד"מ [טומאות וטהרות] מתחילים מן הגדול, וד"ג מתחילים מן הצד.

כשרות הדיינים; הכל כשרים לדיני ממונות (אף ממזרים) ואין הכל כשרים לד"ג אלא כהנים וישיב וישראלים המשיאים לכהונה; זקן וסריס ומי שאין לו בנים — אין יושב בסנהדרין, משא"כ לדיני

ממונות. רבי יהודה מוסיף אף אכורי (לו:).

הבדלים נוספים; לענין נמצא אחד מהעדים קרוב או פסול (לדעת רבי יוסי — לעיל ט, מכות ו);
ראיית העדים את העדות והעדאתם ביחד (ע' לעיל ל; רמב"ם עדות ד, א). וכן איום העדים בנפשות
חמור יותר (כדלהלן לו).

ב. אמר ר' חנינא: דבר תורה דיני ממונות צריכים דרישה וחקירה, שהוקשו לדיני נפשות (משפט אחד יהיה
לכם), ומה טעם אמרו אינם צריכים — כדי שלא תנעול דלת בפני לווים.
לפי פירוש רבא למשנתנו, דוקא בהודאות והלואות אין צריך, אבל דיני קנסות שאין בהם 'נעילת דלת'
— צריך דרישה וחקירה.

א. דיני גזלות גם כן אינם צריכים דרישה וחקירה, מתקנת חכמים, כדי שלא לפתוח דלת בפני
עושי עוולה (חדושי הר"ן; תוס' ורא"ש דף ג. ומבואר בדברי הר"ן כאן שדוקא דיני גזלות המצויים,
אותם הדנים בזמן הזה. ולעיל ב משמע מדבריו [וכן הביא מרבנו יונה ומהרשב"א. וכו' להתוס' לעיל ג. בתירוץ
אחד] שהוא הדין לחבלות וכד', אעפ"י שאינם שכיחים ולכן אינם נידונים בזה"ל, אינם צריכים דרישה וחקירה).
ב. עדות בדבר שבערוה כגון גטין וקדושין, נחלקו הפוסקים האם צריכים דרישה וחקירה (ע' תוס'
לעיל ח: שו"ת הרא"ש מו, א; סמ"ג מ"ע מה; מרדכי כאן; שו"ת הרשב"א ח"ג קיג; הגהות מיימוניות אישות
כד; אה"ע יז מב; קצות החשן ל סק"ב).

לדברי רב פפא, בדין מרומה לעולם צריך דרישה וחקירה.
הלכה כדברי שניהם (ראשונים).

ע. כיצד בית דין פותחים את הדיון בדיני נפשות?

לאחר שנמצאו דברי העדים מכוונים בחקירתם — פותחים בזכות (משנה מ.). ונחלקו אמוראים כיצד פותחים
לזכות; —

האם הכוונה באמירה לעדים מי יאמר כדבריכם (שמא במזימה באתם רש"י). רב יהודה).
או פותחים לנאשם ואומרים לו: שמא יש לך עדים להימם (עולא), או להכחישם (רבה).
פירוש אחר: אומרים לעדים, מתוך דבריכם יצא אותו פלוני זכאי בסופו של דין (רב כהנא).
או אומרים לנאשם תחילה: אם לא עברת — אין לך לפחד (אביי ורבא).
או פותחים ואומרים: כל מי שיודע לו זכות — יבא וילמד עליו (רב אשי).
והביאו סיוע מדברי רבי לאביי ורבא, שבתחילה מרגיעים אותו 'אם לא קטלת אל תפחד' (וכן פסק הרמב"ם
(סנהדרין י, ז). וכן סתם רש"י (מ.) לפרש המשנה).

עא. צדק צדק תרדף — מה באה הכפילות ללמד?

ריש לקיש העמיד הכתוב צדק צדק תרדף בדין מרומה (רש"י: שמכירים בתובע שהוא רמאי, או מבינים
טענת רמאי בדבריו), שצריך הדיין לדרוש ולחקור ולדקדק הרבה. [משא"כ שאר דיני ממונות, לא נאמר
אלא בצדק תשפט עמיתך].

ורב אשי פירש (עפ"י הברייתא) צדק צדק — אחד לדין ואחד לפשרה; שתי ספינות עוברות בנהר ופגעו
זה בזה ואי אפשר לשתייהן לעבור, [וכן שני גמלים העולים במקום צר] — טעונה ושאינה טעונה, תידחה
שאינה טעונה מפני טעונה. קרובה (לעירה. רש"י) ושאינה קרובה — תידחה קרובה מפני שאינה קרובה.

(יש גורסים להפך, ומפרשים שהקרובה למקום המעבר לה זכות הקדימה). היו שוות — הטל פשרה ביניהן ומעלות שכר זו לזו.

דף לג

עב. א. דיין שטעה, באלו אופנים הדין חוזר ובאלו אינו חוזר?
ב. דיין שטעה והפסיד את הנידון, האם ומתי הוא חייב לשלם?

א. טעה בדבר משנה — חוזר.

טעה בשיקול הדעת, כלומר בניגוד לדעה הרווחת של החכמים, אבל לא בניגוד להלכה פסוקה; לרב נחמן, אם [היה מומחה ו]יש גדול הימנו בחכמה (המחזיר את דינו. רש"י. ויש מפרשים באופן אחר) — חוזר. ואם לאו — אינו חוזר. ולרב חסדא, אם נטל ונתן ביד — אינו חוזר. לא נו"נ ביד — הדין חוזר. כן פסק הרי"ף, כרב חסדא. וכתב שאם בעלי הדין קבלוהו על עצמם, הואיל ופטור מלשלם — חוזר אפילו נטל ונתן ביד. והרא"ש חולק ופוסק כרב נחמן.

ב. דיין שטעה והפסיד לנידון; אם היה מומחה לרבים שנטל רשות לדון, או גם אם לא נטל רשות לדון אלא שקבלוהו בעלי הדין על עצמם — פטור מלשלם. וכן הדין בשלשה דיינים שקבלום בעלי הדין. יחיד מומחה ללא נטילת רשות, או שלשה — ללא קבלת בעלי הדין — חייבים לשלם. לדעת הרי"ף, אם לא נו"נ ביד — פטורים. וכן לדעת חכמים החולקים על ר"מ, וסוברים שאין לדון דינא דגרמי — אם לא נו"נ ביד פטורים. יחיד שאינו מומחה — חייב אפילו בקבלוהו על עצמם (כדלעיל ו. מלבד אם פרשו הן לדין הן לטעות).

עג. האם מחזירים לזכות או לחובה לאחר גמר הדין — בדינים הבאים:

א. דיני נפשות.

ב. דיני ממונות.

ג. דין המסית.

ד. דין גלות.

ה. דין מלקות.

א. בדיני נפשות מחזירים לזכות ואין מחזירים לחובה (ונקי וצדיק אל תהרג). אבל אם טעו הדיינים בדבר המפורש בתורה, דבר שאפילו הצדוקים מודים בו — חוזר אפילו לחובה.

ב. דיני ממונות — מחזירים בין לזכות בין לחובה. כאמור, אם טעה בשיקול הדעת, דין החזרה תלוי במומחיות הדיין ואם יש גדול הימנו (לרב יוסף ורב נחמן), וגם אם נטל ונתן ביד אם לאו (לרב חסדא).

ג. בדין המסית, מחזירים לחובה ואין מחזירים לזכות. (ולא תחמל ולא תכסה עליו).

ד. חייבי גלות — מחזירים לזכות ואין מחזירים לחובה (גזרה שוה 'רוצח' 'רוצח' מדיני נפשות).